

XALQARO TAJRIBA ASOSIDA SOLIQ AUDITINI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kodirov Aqliddin Hakim o'g'li

Kodirov.A.H@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston amaliyotida xalqaro tajriba asosida soliq auditini tashkil etish va o'tkazishni takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan bo'lib, uning kirish qismida Respublikada auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish, mazkur sohada tadqiqot olib borish dolzarbligining mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, maqola mazmunini yoritishda qanday tadqiqot metodlari qo'llanilganligi, mavzu bo'yicha tahlil etilgan ko'rsatkichlar va erishilgan ilmiy natijalar asosida qabul qilinishi mumkin bo'lgan qarorlar mohiyati ochib berilgan. O'zbekiston auditorlik amaliyotida auditorlik tekshiruvlarini rejalashtirish, o'tkazish va tekshiruv natijalarini umumlashtirish jarayonida o'z echimini kutayotgan qator muammolar mazmunini tavsiflab, ularni ijobiy hal etish yuzasidan amaliy tavsiyalar shakllantirgan. Maqola yakunida tadqiqotchi tomonidan mavzu doirasida ilmiy va amaliy xulosalar umumlashtirilib, tegishli tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. Auditorlik tekshiruvlari, auditorlik xizmati, auditor, auditorlik tashkiloti, auditorlik tekshiruvi buyurtmachisi, auditorlik xulosasi, auditorlik tekshiruvi natijalari.

Annotation. This article is devoted to the issues of improving the organization and conduct of tax audits on the basis of international experience in the practice of Uzbekistan, the introduction of which reveals the essence of the relevance of organizing and conducting audits in the Republic, conducting research in this field. It is also revealed what research methods are used in the coverage of the content of the article, the essence of the decisions that can be made on the basis of the indicators analyzed on the topic and the achieved scientific results. In the audit practice of Uzbekistan, in the process of planning, conducting audits and summarizing the results of the audit, he described the content of a number of problems awaiting their solution and formulated practical recommendations for their positive solution. At the end of the article, the researcher summarizes scientific and practical conclusions within the framework of the topic and gives relevant recommendations.

Keywords. Audits, audit service, auditor, audit organization, audit customer, audit summary, audit results.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda xalqaro tajriba asosida soliq auditini tashkil etish va o'tkazish hamda auditorlik faoliyatining mustahkam normativ-huquqiy bazasi va o'ziga xos milliy auditorlik xizmatlari bozori shakllantirildi, uni rivojlantirish uchun ta'sirchan iqtisodiy omillar hamda soliq imtiyozlari qo'llanilmoqda, auditorlik faoliyatini litsenziyalash tizimi jiddiy ravishda soddalashtirildi hamda erkinlashtirildi. Amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy natijalariga qaramasdan "...auditorlik faoliyatining milliy standartlari umume'tirof etilgan xalqaro audit standartlariga to'liq mos emas, bu esa xorijiy investorlarda mahalliy korxonalar moliyaviy hisobotlarining haqqoniyliginitushunish ko'nikmasining shakllanishini ta'minlamayapti..." [1]. O'tkazilayotgan islohotlar natijasida mazkur muammoning echimi sifatida "yirik davlat korxonalaridamoliyaviy hisobot tuzish va audit o'tkazishda xalqaro standartlarni joriy qilish" [2] kabi muhim vazifalar belgilab qo'yildi. O'z navbatida, yuqoridagi vazifalar ijrosini ta'minlashda auditorlik tekshiruvini rejalashtirish va o'tkazishning amaliy va uslubiy jihatlarini takomillashtirish, tekshiruvlarda ilg'or xorij tajribasi va dasturiy vositalardan foydalanish, xalqaro standartlar asosida tekshiruv natijalarini hujjatlashtirish, umumlashtirish va baholash kabi masalalar yaxlit tarzda batafsil o'rganilmaganligi, xususan, auditorlik tekshiruvini rejalashtirish hamda o'tkazishni takomillashtirishga oid chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda. Respublikamizda audit bozori barqaror rivojlanayotgan so'nggi yillarda iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash jarayonlariga alohida e'tibor berilmoqda. Zero, auditorlik xizmatiga bo'lgan ehtiyoj yildan-yilga oshib borayapti. Shu bois, O'zbekistonda ushbu faoliyatni rivojlantirish va xalqaro standartlar asosida tashkil etish davr talabiga aylanmoqda. Auditorlik faoliyatining rivojlanishi va buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirishning hozirgi bosqichi milliy va xalqaro standartlarning o'zaro muvofiqligi masalalarini oldingi o'ringa chiqardi va ularning dolzarbligi ushbu ikki standartlar(auditning xalqaro standartlari va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari)ni amaliyotga joriy etishni taqozo etdi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlariga tayanadigan bo'lsak, 2021 yilda respublikamizda 96 ta auditorlik tashkilotlari faoliyat ko'rsatib, ular tomonidan 6344 ta xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda majburiy auditorlik tekshiruvlari o'tkazilgan. Biroq, o'tkazilgan barcha auditorlik tekshiruvlari amaldagi auditga oid qonun hujjatlari va auditning xalqaro standartlari talablariga to'liq mos holda o'tkazilgan deb bo'lmaydi. Chunki, respublikamizda auditning xalqaro standartlari me'yorlari barcha auditorlar va xo'jalik sub'ektlari tomonidan to'liq o'zlashtirilmaganligi, qolaversa, ushbu sohada auditga oid amaldagi qonunchilikka

kiritilgan qo'shimcha va o'zgartirishlar auditorlik faoliyatida to'liq joriy etilmaganligi ushbu jarayonga salbiy ta'sir etuvchi omillardan sanaladi.

Adabiyotlar sharhi

Auditorlik tekshiruvini o'tkazish uslubiyatining nazariy hamda uslubiy asoslarini yaratish va uni takomillashtirish bo'yicha asosan xorijlik iqtisodchi olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Ular jumlasiga E.A.Arens, Dj.K.Lobbek, A.D.Sheremet va V.P.Suytslarni kiritish mumkin. Respublikamiz iqtisodchi olimlari tomonidan esa, bu masalalar yaratilgan darslik, monografiya va o'quv qo'llanmalarda, shuningdek, e'lon qilingan ilmiy maqola va tezislarda faqat auditorlik faoliyatini tashkil etishning nazariy jihatlari o'rganilgan. Masalan, R.D.Dusmuratov, N.F.Karimov, Z.T.Mamatov, M.M.To'laxo'jaeva, I.N.Qo'ziev, B.Q.Hamdammov va I.I.Melievlarning asarlarida auditorlik tekshiruvini rejalashtirish va o'tkazishning nazariy asoslarini rivojlantirish muammolari o'rganilgan [3-8]. Xususan, moliyaviy hisobot audit bo'yicha olib borilgan ko'plab tadqiqotlarda uni o'tkazish bosqichlariga to'xtalib o'tilgan. Biroq ko'plab tadqiqotlarda faqatgina audit o'tkazish bosqichlarining nomi keltirilib, uning tarkibi atroflicha yoritilmagan. Yana bir iqtisodchi olim N.Xajimuratov o'z ilmiy asarlarida "moliyaviy hisobot auditini to'rt bosqichda ya'ni "rejalashtirish, ichki nazorat tizimiga baho berish, moliyaviy hisobot moddalarini tekshirish va moliyaviy hisobot auditini yakunlash" nomli bosqichlar" asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqligini ta'kidlagan [9]. Ta'kidlash joizki, yuqoridagi iqtisodchi olimlarning ilmiy asarlarida aynan auditorlik tekshiruvini o'tkazish uslubiyatini o'rganishga keng e'tibor qaratilmagan hamda amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarning iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitiga muvofiq o'zgarib borishi mazkur sohada chuqur ilmiy izlanishlar olib borish lozimligidan dalolat beradi. Ammo, auditoplilik tashkilotlapida tekshiruvlarni amalga oshipish, auditoplilik tekshiruvlarni tashkil etish va amalga oshirishni nazariy va uslubiy jihatlari atroflicha tadqiq qilinib, uni takomillashtirish bo'yicha kontseptual yo'nalishlar ishlab chiqilmagan. Shu jihatdan, muammoning nazariy va amaliy jihatdan hal qilinishi" maqola mavzusini dolzarbligini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuni bilan auditning xalqaro standartlarini qo'llash uchun qulay sharoit yaratilgan. O'zbekistonda auditning xalqaro standartlarini amaliyotga keng joriy etishni qonun yo'li bilan tartibga solish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 11 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 171-son Qarori ishlab chiqildi va 2020-yil 1-yanvardan boshlab

esa, auditorlik tashkilotlari auditorlik faoliyatini Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi tomonidan nashr etiladigan auditning xalqaro standartlari asosida amalga oshirib kelmoqda¹. Biroq, olimlar tomonidan o'tkazilayotgan tadqiqotlarda auditorlik tekshiruvini ilg'or xorij tajribasi va xalqaro standartlar talablariga asosida tashkil etish va o'tkazishda, hali etarlicha o'z echimini topishi lozim bo'lgan muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida nazariy va amaliy o'rganish, tizimli yondashuv, guruhlash, taqqoslama tahlil, kuzatuv, statistik tahlil, omilli tahlil qilish usullaridan samarali foydalanilgan. Olib borilgan tadqiqotlar asosida auditorlik tashkilotlari va auditorlik xizmatlari buyurtmachilari faoliyati samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi, ularning tasnifi, aniqlanish va tahlil qilish yo'llarini takomillashtirish, auditorlik tekshiruvlari sifati va samaradorligini hamda samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi boshqa bir guruh omillar ta'sirini hisoblash yo'llarini ishlab chiqish va mazkur ko'rsatkichlarni yaxshilash bo'yicha ichki imkoniyatlarni aniqlab, boshqaruv qarorlarini qabul qilish tartibini ishlab chiqishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar

Respublikamizda auditorlik faoliyatining mustahkam normativ-huquqiy bazasini yaratish maqsadida ko'plab qonun hujjatlari yaratilganligiga qaramasdan hanuzgacha auditorlik kasbining ayrim jihatlarini jumladan, auditorlik kasbining axloqiy me'yorlarini tartibga soluvchi davlatning qonun chiqaruvchi yoki ijro etuvchi organlari tomonidan tasdiqlangan biror rasmiy me'yoriy hujjat ishlab chiqilmagan. Bu borada faqatgina 2005 yil 26-avgustda O'zbekiston buxgalterlar va auditorlar milliy assotsiatsiyasi va O'zbekiston auditorlar palatasi tomonidan tavsiya xarakteridagi "O'zbekiston auditorlarning kasbga oid axloq Kodeksi" ishlab chiqilgan. Respublika auditorlik tashkilotlarida o'tkazilgan tahlillar natijasida amaliyotda mazkur Kodeks tavsiyaviy xarakterga ega ekanligi, Kodeksda axloqiy me'yorlar mohiyati to'liq ochib berilmaganligi va uni davlat organlari tomonidan qat'iy rioya etiluvchi hujjat sifatida tasdiqlanmaganligi sababli ushbu Kodeksga amaliyotda etarlicha rioya etilmayapi. Bizningcha, auditorlarning kasbga oid hulq-atvor me'yorlarini tartibga soluvchi davlatning qonun chiqaruvchi yoki ijro etuvchi organlari tomonidan rasmiy tasdiqlangan muayyan normativ-huquqiy hujjat ishlab chiqish zarur, deb hisoblaymiz. Bu borada fikrimizcha, Amerika qasamyod qilgan

¹ 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son qarori. <http://lex.uz/docs/3914502>

buxgalterlar instituti(AICPA)ning “Kasbiy etika asoslari” nomli kontseptsiyasidan foydalangan holda takomillashgan O‘zbekiston auditorlarining kasbga oid axloq Kodeksini ham ishlab chiqish zarur deb hisoblaymiz. Bugungi O‘zbekiston amaliyotida auditorlik faoliyatini me‘yoriy tartibga solish tizimi quyidagi to‘rt pog‘onalardan iborat bo‘lib, mazkur pog‘onalar tarkibi quyidagi

1-jadvalda keltirilgan.

I-jadval

O‘zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyatini me‘yoriy tartibga solish tizimi pog‘onalari tarkibi¹

Pog‘onalar soni	Pog‘onalar nomi	Pog‘ona tarkibiga kiruvchi normativ-huquqiy hujjatlar
I pog‘ona	Auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi qonun	O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 25 fevraldagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-677-son Qonuni
II pog‘ona	Auditorlik faoliyatiga doir qonunosti hujjatlari	O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 4 avgustdagi “Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5210-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3946-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 11 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 171-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 5 maydagi “Ichki audit xizmati xodimlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 280-son Qarori, 2021 yil 24 sentyabrdagi “Auditorning malaka sertifikatini malaka imtihonini topshirmasdan berish va muddatini uzaytirish uchun asos bo‘ladigan buxgalterlarning xalqaro sertifikatlari ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 56-son buyrug‘i (AV tomonidan 2021 yil 29 sentyabrda 3321-son bilan ro‘yxatga olingan), O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2018 yil 14 noyabrdagi “Auditorlik tashkilotlari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg‘in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo‘yicha ichki nazorat Qoidalari 145-son buyrug‘i (AV tomonidan 2018 yil 15-dekabrda 3101-son bilan ro‘yxatga olingan), O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2013 yil 9-sentyabrdagi 83-son “Auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi ma‘lumot shakli va uni to‘ldirish qoidalarini tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i (AV tomonidan 2013 yil 9-oktyabrda 2515-son bilan ro‘yxatga olingan)
III pog‘ona	Audit standartlari va auditorlik faoliyatini tartibga solish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar hamda tushuntirishlar	Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC) tomonidan ishlab chiqilgan auditning xalqaro standartlari (International Standards of Auditing), Amerika qasamyod qilgan buxgalterlar instituti (AICPA) standartlari, ichki auditorlar instituti (Institute of internal Auditors) standartlari, AICPAning «Kasbiy etika asoslari» Kodeksi, O‘zbekiston auditorlarning kasbga oid axloq Kodeksi va boshqa auditga oid normativ-huquqiy hujjatlar
IV pog‘ona	Auditorlik tashkilotlarining ichki standartlari	Auditorlik tashkilotlarining ichki standartlari

Fikrimizcha, auditorlik tekshiruvini sifatli amalga oshirilishini ta'minlash uchun auditorlik nazorati quyidagi uch bosqich asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

- 1.Rejalashtirish bosqichi;
- 2.Tekshirish bosqichi;
- 3.Yakuniy bosqich.

Auditorlik nazoratining yuqorida keltirilgan bosqichlari O'zbekiston Respublikasining amaldagi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonunining 22 - moddasiga muvofiq auditorlik faoliyatining milliy standartlarida belgilangan majburiy talablarga asosan o'tkazilishi belgilangan. O'z navbatida, auditning yuqoridagi bosqichlarini sifatli va samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun esa uni o'tkazish uslubiyatini takomillashtirish talab etiladi². Jumladan, fikrimizcha, bugungi kunda auditning bunday uslubiy masalalari tarkibiga buxgalteriya hisobi va auditorlik faoliyati bo'yicha amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar talablarining auditorlik amaliyotida talab darajasida qo'llanilmayotganligi, amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar va Respublikamiz hamda xorij olimlari ilmiy tadqiqotlarida audit bosqichlarining uslubiy jihatlari to'liq va aniq bayon etilmaganligi, auditorlik tekshiruvi natijalarini audit ish hujjatlarida umumlashirish, baholash va taqdim etish jarayonining amaldagi talablarga javob bermasligi, audit ish sifatini nazorat qilish va auditorlik tashkiloti faoliyat samaradorligini baholash uslubiyatini xalqaro standartlar talablari darajasida ishlab chiqilmaganligi, milliy audit standartlari talablarini auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi boshqa me'yoriy hujjatlar va xalqaro standartlar yoki ilg'or xorij tajribasi talablariga mos kelmasligi, auditorlik tashkilotlarida xalqaro standartlar asosida auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o'tkazish amaliyotining talab darajasida emasligi kabi masalalarni kiritish mumkin. Respublikamizda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va audit o'tkazish uslubiyatini takomillashtirish masalasi hozirgi kunga qadar bir butun, yaxlit ilmiy asar sifatida batafsil tadqiq etilmagan. Auditorlik faoliyatining kengayib borishi va bu sohada fundamental tadqiqotlarning kamligi iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida auditorlik tekshiruvini rejalashtirish va o'tkazish uslubiyatini takomillashtirishga oid ilmiy asoslangan tadqiqotlar olib borish zaruriyatini taqozo etmoqda. Fikrimizcha, auditorlik tekshiruvlarini sifatli va samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun tekshiruvni

² 3. Dusmurotov R.D. Auditorlik faoliyati: nazariya, uslubiyot va amaliyot: monografiya. – T.: Moliya nashriyoti, 2007. – 276 b.;

amalga oshiruvchi xodimlarni tayinlash, ya'ni, auditorlik guruhi tarkibi, soni, tekshiruvni amalga oshiruvchilarni malaka-toifasi va mutaxassisligiga ko'ra saralash hamda ularga o'z tajriba va malaka darajalariga muvofiq auditorlik vazifalarini tayinlash talab etiladi. Bizningcha, bunda birinchi navbatda, auditorlik tashkiloti xodimlarining malaka darajasi va tajribasi aniqlanadi. Bunda tajribaning shartli birligi sifatida auditorlik guruhiga boshchilik qiluvchi guruh rahbari bo'lgan mutaxassisning bilim va tajribalaridan foydalaniladi. Auditorlik malaka sertifikatini va auditor sifatida besh yillik ish stajiga ega bo'lgan mutaxassis guruh rahbari bo'lishi mumkin³. Bunday talab guruh rahbari tekshiruvni o'tkazishni tashkil etishi va unda ishtirok etuvchi xodimlar faoliyatini nazorat qilish zarurati bilan belgilanadi. Auditorlik tekshiruvda ishtirok etuvchi auditorlar va boshqa mutaxassislarning majburiyatlarini quyida batafsil ko'rib chiqamiz. Moliya mutaxassislariga buyurtmachi korxonani moliyaviy tahlil qilish va biznes-reja (smeta hujjatlari)ni ishlab chiqish (yoki buyurtmachi korxonani moliyaviy rejasining bajarilishi yoki unga amal qilinishini o'rganish) topshiriladi. Fikrimizcha, moliya mutaxassislari ish natijalari auditorlik hisoboti va xulosasida aks ettirilgan bo'lishi lozim. Bizningcha, muayyan auditorlik tekshiruvda ishtirok etuvchi auditorlik guruhining namunaviy tarkibi quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiqdir (**2-jadval**).

2-jadval

Auditorlik tekshiruvda qatnashuvchi auditorlik guruhining namunaviy tarkibi²

Bajarilgan ish turi	Mijoz faoliyatining turi	Miqdori	Mutaxassislar	Jami soni
Kompleks auditorlik tekshiruv	Majburiy auditorlik tekshiruvga tortilgan barcha sub'ektlar	Kamida etti kishi	Auditor mutaxassis ekspertlar	Auditorlar – 4, boshqa soha mutaxassislari -3 (yurist, moliyachi, soliq bo'yicha mutaxassis), axborot tizimi bo'yicha mutaxassis -1
Tashabbus tarzidagi auditorlik tekshiruv	Barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar	Kamida to'rtta kishi	Auditor va ekspert mutaxassislari	Auditorlar-2 boshqa soha mutaxassisi (yurist) -1, axborot tizimi bo'yicha mutaxassis -1
Tanlab tekshirish	Barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar	Tekshirish predmetiga va tanlov hajmiga bog'liq holda, lekin uchtdan kam emas	Auditorlar va mutaxassis ekspertlar	Shartnoma shartlariga ko'ra aniqlanadi
Tematik tekshiruv	Barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar	Tekshirish turi tematikasi bo'yicha	Auditorlar va mutaxassis ekspertlar	Shartnoma shartlariga ko'ra aniqlanadi

³ 2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5635-sonli farmoni. <https://nrm.uz>;

Fikrimizcha, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o'tkazish bosqichlarini to'g'ri va aniq belgilab olish hamda auditor ish sifatini nazorat qilish orqali sifatli auditorlik xizmatini ko'rsatishga erishish mumkin. Buning uchun auditorlik tashkilotidan tekshiruv bosqichlarini aniq va batafsil shakl hamda mazmunda belgilab olish talab etiladi. Auditorlik tekshiruvining yuqorida keltirilgan bosqichlari o'zaro bog'liq bo'lsada, ularda qo'llaniladigan auditorlik metodlari va bajariladigan amallar hamda tayyorlanadigan auditorlik ish hujjatlari tekshiruvni tashkil etish shakli va maqsadidan kelib chiqib bir-biridan farqlanadi⁴. Masalan, tashabbus tarzidagi auditorlik tekshiruvda shartnomada belgilangan maqsaddan kelib chiqib, tekshiruv ob'ektlari tanlanib, bosqichlar va auditorlik amallari bajariladi. Biroq, rasmiy auditorlik xulosasi tayyorlashni nazarda tutuvchi auditorlik tekshiruvlari jarayonida korxonaning barcha xo'jalik muomalalarining qonuniyligi va moliyaviy hisobotdagi barcha ko'rsatkichlarning ishonchligi to'liq o'rganilishi talab etiladi. Demak, auditning sifatli amalga oshirilishi uning bosqichlarida bajariladigan amallarni qanchalik to'g'ri, to'liq va aniq bajarilishiga bevosita bog'liq. Fikrimizcha, audit usulini fan sifatida ta'riflaganda, u foydalanadigan umumiy tadqiqot usullarini dialektika, rasmiy mantiq va tizimli yondashuv kabi usullarga ajratish mumkin⁵. Audit tadqiqot ob'ektlariga nisbatan professional qarorni shakllantirish maqsadida umumiy usullarning barchasidan auditorlik dalillarini to'plash va ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida foydalaniladi. Shuningdek, auditning alohida va aniq ob'ektlarni tekshirishda qo'llaniladigan xususiy yoki maxsus usullari ham mavjud. Fikrimizcha, auditorlik faoliyatining uslubiy asoslari quyidagi elementlardan tashkil topadi (1-rasm)⁶

⁴ . Karimov N.F. Tijorat banklarida ichki audit: Monografiya. – T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti, 2006. – 262 b.;

⁵ Mamatov Z.T. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda moliyaviy hisobot auditini o'tkazishni takomillashtirish masalalari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoref. – T., 2005. – 40 b. – 160b.; Tulaxo'jaeva M. Korxonada moliyaviy ahvoli auditini. – T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» 1996 – 193 b.;

⁶ Hamdamov B.K. O'zbekiston iqtisodiyotining hisob va hisobot tizimida auditorlik nazoratini rivojlantirishning uslubiy asoslari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoref. – T.:

1-rasm. Auditorlik faoliyatining uslubiy asoslari³

Bizningcha, auditorlik tekshiruvining yuqorida keltirilgan bosqichlariga tegishli har bir vazifani bajarish uchun o'z navbatida, ularning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tekshirish “algoritm”ini yaratish, auditorlik amallarini bajarish va tekshiruv natijalarini umumlashtirish hamda baholashning ilmiy, uslubiy va me'yoriy jihatdan asoslangan uslubiyatini ishlab chiqish talab etiladi. Biz shu maqsadda maqolaning 3-jadvalida keltirilgan tartiblar asosida auditorlik tekshiruv bosqichlarida bajariladigan vazifalarni amalga oshirishning ilmiy, uslubiy va me'yoriy jihatdan asoslanganligi tahlilini amalga oshirdik⁷. Bunda qo'yilgan vazifani bajarish tartib-qoidalarini me'yoriy-huquqiy hujjatlar, o'quv adabiyotlari hamda ilmiy-tadqiqot ishlarida yoritilganlik holati baholash mezoni sifatida olindi⁸. Bizningcha auditda usul deganda, bu fanni tadqiq etish va auditorlik tekshiruvini amalga oshirish jarayonida bajariladigan va qo'llaniladigan tadqiqot tamoyillari, tartiblari, bosqichlari, talablari hamda tahliliy amallari majmuidir. Tekshiruvlar jarayonidaeng ko'p qo'llaniladigan samarali usullar sifatida hujjatlashtirish, inventarizatsiya, haqiqiy holatni baholash, skanerlash, baholash, kalkulyatsiya, statistik tahlil, muqobil balans tuzish, o'zaro solishtirish, gepoteza, ekspertiza, tizimli tekshiruv, so'rov, tasdiqlash va tahliliy amallarni bajarish kabi usullarni ta'kidlash mumkin.

Xulosa

Yuqoridagi masalalarga aniqlik kiritish maqsadida maqolada auditorlik tekshiruvini 3 nomdagi bosqichlarda bajariladigan amallar orqali amalga oshirilishi tavsiya etildi. Bugungi kunda auditorlik faoliyatini tashkil etish va o'tkazishni

⁷ Meliev I.I. Auditorlik tekshiruvini rejalashtirish va o'tkazishni takomillashtirish: Iqtisod fan. dok. (PhD) diss. avtoreferati. Toshkent: TMI, 2020.

⁸ 9. Hajimuratov N.Sh. “Moliyaviy hisobot auditi metodologiyasini takomillashtirish”: DSc. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoref. – T., 2021.– 220 b.;

tartibga solish bo'yicha ko'plab me'yoriy - huquqiy hujjatlar yoki adabiyotlar ishlab chiqilgan bo'lsada, ularda asosan tekshiruvni tashkil etish va o'tkazishga umumiy jihatdan yondashilib, auditorlik tekshiruvini amalga oshirish bosqichlari yoki tekshiruvda bajariladigan auditorlik amallari aniq va to'liq yoritib berilmaganligi ilmiy mushohada etildi. Bugungi kunda auditorlarning auditning xalqaro standartlari me'yorlarini to'liq o'zlashtirmaganliklari va respublikada auditning xalqaro standartlari me'yorlari yangi tartib sifatida o'rnatilganligi tekshiruvlarni turlicha yondashuvlar asosida o'tkazilishi va moliyaviy hisobot ko'rsatkichlariga ishonchli kafolat berilishini so'roq ostiga qo'yilishiga ta'sir etmoqda. Fikrimizcha, auditorlik tekshiruvlarini qisqa muddatda sifatli o'tkazilishini ta'minlash hamda moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari ishonchliligini ta'minlashda auditning xalqaro standartlaridan keng foydalanish talab etiladi. O'zbekiston amaliyotiga Rossiya, Qozog'iston va Ozarbayjon kabi davlatlar auditorlik tajribasini o'rgangan holda, xususiy auditorlik faoliyatini joriy etish. Bunda ularga belgilangan talablarga muvofiq, xususiy auditorlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi sertifikat berish, xususiy auditorlarga mustaqil ravishda tashabbus tarzidagi auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish huquqini berish kabi xususiy auditorlik amaliyotini yo'lga qo'yishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Auditorlik tekshiruvlarni tashkil etish va o'tkazishda auditorlik faoliyatining ilg'or xorij tajribasi hamda auditning xalqaro standartlari talablarini keng joriy etilishini ta'minlash kabi vazifalar respublikada auditorlik faoliyatini yanada takomillashtirishda muhim omil bo'ladi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son qarori. <http://lex.uz/docs/3914502>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5635-sonli farmoni. <https://nrm.uz>;
3. Dusmuratov R.D. Auditorlik faoliyati: nazariya, uslubiyot va amaliyot: monografiya. – T.: Moliya nashriyoti, 2007. – 276 b.;
4. Karimov N.F. Tijorat banklarida ichki audit: Monografiya. – T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti, 2006. – 262 b.;

5. Mamatov Z.T. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda moliyaviy hisobot auditini o'tkazishni takomillashtirish masalalari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoref. – T., 2005. – 40 b. – 160b.; Tulaxo'jaeva M. Korxonada moliyaviy ahvoli auditi. – T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» 1996 – 193 b.;
6. Qo'ziev I.N. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida auditorlik hisobotini tuzish va umumlashtirish metodologiyasini takomillashtirish: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoref. Toshkent-2017. -70 b.;
7. Hamdamov B.K. O'zbekiston iqtisodiyotining hisob va hisobot tizimida auditorlik nazoratini rivojlantirishning uslubiy asoslari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoref. – T.: 2007. – 260 b.;
8. Meliev I.I. Auditorlik tekshiruvini rejalashtirish va o'tkazishni takomillashtirish: Iqtisod fan. dok. (PhD) diss. avtoreferati. Toshkent: TMI, 2020. 63b.;
9. Hajimuratov N.Sh. “Moliyaviy hisobot auditi metodologiyasini takomillashtirish”: DSc. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoref. – T., 2021.– 220 b.;